

Матеріали шостої міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2015 року

УДК 027.7:53(082)

Карташева М. Н.

Національний університет «Львівська політехніка»

КОЛЕКЦІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ РОДИНИ М. СКЛОДОВСЬКОЇ-КЮРІ ТА ВИДАНЬ ЇЇ БІОГРАФІВ В НТБ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ

Розглянуто колекцію праць династії Кюрі зі складу фондів Науково-технічної бібліотеки Львівської політехніки та науково-популярних видань, присвячених її життєвому та науковому шляху. Коротко охарактеризовано особливості видань.

Ключові слова: бібліотечна колекція, наукові праці, науково-популярне видання, Марія Склодовська-Кюрі, П'єр Кюрі, Ірен Жоліо-Кюрі, Фредерік Жоліо-Кюрі, Єва Кюрі, Моріс Кюрі, Даніель Кюрі.

Kartasheva M.

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS OF MARIE SKŁODOWSKA CURIE'S FAMILY AND HER BIOGRAPHERS' EDITIONS IN SCIENTIFIC LIBRARY OF LVIV POLYTECHNIC

The paper exhibits collection of works of Curie dynasty that are preserved in Scientific Library of Lviv Polytechnic National University and popular science works about life and research activity of the dynasty. Peculiarities of these editions are briefly characterised.

Keywords: library collection, scientific works, popular science edition, Marie Skłodowska Curie, Pierre Curie, Irène Joliot-Curie, Frédéric Joliot-Curie, Ève Curie, Maurice Curie, Daniel Curie.

Звернутися до постаті видатної жінки-вченої Марії Склодовської-Кюрі спонукала організація віртуальної виставки <http://library.lp.edu.ua/node/247> у бібліотеці в 2011 р. з нагоди 100-ліття присудження їй другої Нобелівської премії у галузі хімії, матеріали якої стали основою розділу «Марія Склодовська-Кюрі у Львівській політехніці» української сторінки Вікіпедії.

Про унікальність непересічної особистості Марії Склодовської-Кюрі свідчить, наприклад, те, що вона була:

- першою жінкою, двічі нагородженою Нобелівською премією;
- першою жінкою-викладачем Сорбонни. 13 травня 1906 р. Рада факультету природознавства прийняла рішення передати кафедру, створену для П'єра Кюрі, Марії, присвоївши їй звання професора;
- першою жінкою, висунутою на виборах до Французької академії наук в 1910 році, але після кількох місяців полеміки в січні 1911 р. кандидатуру Марії Кюрі було відхилено більшістю в один голос;
- єдиною жінкою, присутньою на Конгресі Сольвея при Міжнародному фізичному інституті (присутніми були біля 30 найбільш відомих вчених, у т. ч. Ейнштейн, Резерфорд та ін.);
- першою жінкою, похованою серед найвідоміших французів під куполом Пантеону Парижа (до неї перепоховали і її чоловіка, зважаючи на її бажання бути похованою поряд з чоловіком).

У ході нашого дослідження ми намагалися максимально наблизитися до особистості вченої, а, головне, віднайти найменші ниточки її зв'язків із Львівською політехнікою. У 1912 році Львівською політехнічною школою М. Склодовській-Кюрі за визначні заслуги у науці було

присвоєно почесний титул доктора «honoris causa» [1]. Її ім'я увіковічено на дошці почесних докторів «honoris causa» Львівської політехніки.

У Музеї історії Львівської політехніки зберігаються: копія Диплому почесного доктора технічних наук, наданого Марії Склодовській-Кюрі 10 липня 1912 р. Львівською політехнічною школою; повідомлення, датоване 1922 р., про те, що вона може через Лігу націй посприяти в наданні фінансової допомоги Львівській політехніці; документ від 1923 р., який містить прохання ректора Ю. Фабіанського до М. Склодовської-Кюрі представити Львівську політехніку на урочистостях у Сорбонні, присвячених ювілею відкриття радію.

Встановлено, що найкращими біографами та авторами біографічних нарисів ученої були особи, які так чи інакше «доторкнулися» до величі цієї феноменальної особистості.

Вчена-хімік Аліція Дорабальська – перша жінка-професор Львівської політехніки, учениця Марії Склодовської-Кюрі в Парижі у книжці «Jeszcze jedno życie» (1972 р.) [2] описала свої спомини про спілкування зі своєю наставницею [3]. Вона ж є автором низки публікацій про наукові досягнення Марії Склодовської-Кюрі та більш розгорнутого видання про її життєвий і науковий шлях.

У результаті пошуку з фондів бібліотеки було відібрано 8 авторських наукових праць Марії Кюрі, 5 наукових праць, написаних родиною ученої (П'єром Кюрі, Ірен та Фредеріком Жоліо-Кюрі, племінником П'єра – Морісом Кюрі і внучатим племінником П'єра – Даніелем Кюрі), та 7 видань – досліджень про неї, у тому числі біографію, написану її молодшою дочкою Євою. Так сформувалася невелика бібліотечна колекція – видання французькою, польською, німецькою і російською мовами, яка має певне історико-культурологічне значення.

Книжки потрапляли до фонду книгозбірні, починаючи від 1904 р., і можна сказати, надходять до сьогодення. Перегляд інвентарних книг показав, що видання надходили до бібліотеки з видавничо-книгарської фірми «Губринович і Шмідт», з книгарні А. Альтенберга, з інших книгарень, як дарунки приватних осіб, наприклад, від родини професора Львівської політехніки Я. Франке. Були надходження від французьких партнерів: книгаря і видавця А. Бланшара, у 1938 р. – з урядової організації (як зазначено у інвентарній книзі), а також завдяки книгообміну, більш сучасні – куплені.

Невелику групу з наших видань складають декілька брошур, ілюстрованих рідкісними на той час фотографіями, які увічнюють пам'ять вченої і які з'явилися одразу по смерті дослідниці.

У бібліотеці зберігається відбиток із щорічника Варшавського Наукового Товариства «*Życie i działalność Marii Skłodowskiej-Curie*» (дар видавництва – Варшавського Наукового Товариства, 1936 р.). Це текст виступу на засіданні товариства 25 листопада 1934 р., присвяченому пам'яті Марії Склодовської-Кюрі, яка померла 4 липня 1934 р., Ч. Біалобжеського, польського фізика-теоретика, учня професора Поля Ланжевена, (наукова кар'єра якого була пов'язана з родиною Кюрі, а також людини, з якою Марію Кюрі єднали сердечні стосунки). Доповідач описав її життєвий шлях, особливу увагу зосереджуючи на періоді часу, відколи подружжя почало працювати над головною справою їхнього життя [4].

У 1935 р. фонд бібліотеки поповнився публікацією Клода Реґо (Cl. Regaud) «*Marie Skłodowska-Curie (1867–1934)*», виданою у Парижі фондом Кюрі. Текст статті було прочитано на Раді Інституту Кюрі 24 жовтня 1934 р. [5]. Брошура подарована Товариством Радієвого інституту ім. М. Склодовської-Кюрі, яким тоді керував автор.

Окрему групу складають біографічні видання, які формують портрет визначної дослідниці. Найбільш яскраву біографію, присвячену життю і діяльності вченої, написала молодша дочка Марії Кюрі – Єва, фаховий журналіст. Книга, видана 1937 р. у Франції, витримала понад сто перевидань, вона вважається однією з найбільш популярних серед творів цього жанру. Перекладену десятками мов світу, її у Японії включено для вивчення до шкільної програми.

Дочка Марії Кюрі Єва у своїй книжці «*Maria Curie*» (до бібліотеки надійшла в 1938 р. з книгарні «Książka») зазначила, що ім'я мами відоме у всьому світі, наприклад, вчені Китаю розташували її портрет у Храмі Конфуція в місті Тайнань серед портретів «благодійників людства», поряд з Декартом, Ньютоном, Буддою і великим китайським імператором [6]. Переклад «*Maria Curie*» польською мовою – окраса фонду нашої бібліотеки.

Бібліотека має у фонді також два російськомовних науково-популярних перевидання (1973 р. і 1977 р.) біографії, написаної Своєю, у перекладі Е. Корша за науковою редакцією проф. В. В. Алпатова [7].

Значний інтерес представляє науково-популярна біографія вченої польського автора Ольгерда Волчека «Мария Склодовская-Кюри», видана у Варшаві (1981 р.) одночасно польською, англійською, російською і німецькою мовами. Ця книжка російською мовою була подарована бібліотеці у 2014 р. Видання містить достатньо великий ілюстративний матеріал із зібрань музею Марії Склодовської-Кюрі Польської академії наук у Варшаві, музею техніки Науково-технічної організації і Державного наукового архіву Польщі та особистого архіву фотографа Яна Морека [8].

У фонд бібліотеки з 1952 р. по 1994 р. надходили «*Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*» (м. Люблін). У 1967 р. бібліотека отримала спеціальний випуск (том 22), присвячений 100-річчю від Дня народження Марії Склодовської-Кюрі. Всі статті збірника перекладені французькою мовою членом редакції цього тому С. Добрицьким. Редактор тому АА «Фізика і хімія» і автор передмови В. Губіцький назвав М. Кюрі найвідомішою жінкою в історії людства. У цьому випуску, окрім статей про життя та різні напрямки її наукової діяльності, є біографічний нарис з фотографіями родинного гнізда сім'ї, підготовлений автором М. Велною і присвячений її діду Й. Склодовському. У цьому збірнику надруковано також відбиток з «*Dziennika IX Zjazdu lekarzy i przynodników polskich*» першої, майже забутої праці Марії Кюрі «*O nowych cialach promieniotworczych*», в якій увагу зосереджено на відкритті подружжям Кюрі полонію і радію. Як доповідь цей текст був прочитаний на спільному засіданні «Хімічної і фізичної секцій» ІХ З'їзду польських медиків і природознавців у Кракові 24 липня 1900 р. На останніх п'яти сторінках збірника розміщено перелік нагород, медалей, докторських ступенів, звань вченої із зазначенням, що він далеко не повний.

Привертає увагу видавниче оформлення спецвипуску з використанням рекламної стрічки, на якій знаходиться присвята двома мовами, польською та французькою: «*Tom specialny z okazji stulecia urodzin Marii Skłodowskiej-Curie*» / «*Volume speciale a l'occasion du centieme anniversaire de la naissance de Marie Skłodowska-Curie*» [9].

У книжці Т. Пішиповського «*Po drodze w kosmos*», яка надійшла до НТБ у 1962 році, автор присвятив кілька сторінок подружжю Кюрі, їх біографії та досягненням у наукових дослідженнях [10].

У фонді книгозбірні зберігається перевидана у 1904 році праця М. Кюрі «*Recherches sur les substances radioactives*» (дар родини Я. Франке). Це докторська дисертація (як окреме видання вона вперше була надрукована у 1903 році) – результати дослідження, про які подружжям Кюрі заявлено ще в 1902 році. Матеріали дисертації було представлено на факультеті природничих наук Сорбонни для отримання ступеня доктора фізичних наук [11].

У фонді бібліотеки є переклад німецькою мовою «*Untersuchungen uber die radioaktiven Substanzen*» [12] (дар фірми «Губринович і Шмідт») згаданого видання, а також «*Badanie cial radioaktywnych*» – відбиток з «*Chemika Polskiego*» польською мовою (набуто бібліотекою від фірми «Губринович і Шмідт»). У вступі авторка вказує, що ця робота – результат досліджень, які тривали впродовж чотирьох років. Внаслідок переробки декількох тонн уранової смоляної «обманки» виділено одну десяту грама хлориду радію. Сіль радію випромінювала блакитне світло і тепло. Весь науковий світ зацікавився цією фантастичною речовиною [13]. Докторська дисертація «Дослідження радіоактивних речовин» була представлена в Сорбонні в червні 1903 року. Марії Кюрі присудили науковий ступінь, її робота стала найбільшим внеском до науки серед докторських дисертацій того часу.

У 1910 р. вийшов з друку двохтомник наукових праць Марії Кюрі «*Traite de radioactivite*» (набуто в 1911 р. від видавця А. Альтенберга). На цей час її чоловіка вже не було поряд (він загинув у квітні 1906 р.), але на фронтиспісі книжки розміщено його портрет. Це, звичайно, свідчить про те, що Марія Склодовська-Кюрі високо цінувала їх спільну працю і, зрештою, все, що єднало їх, коли вони були разом. У цьому виданні представлені всі лекції, які склали впродовж двох останніх років курс «Радіоактивність», що викладався ординарним професором Парижського університету

(Сорбонни) Марією Кюрі. Вони, правда, були доповнені деякими викладами. У цих матеріалах лекцій вчена докладно описала все, що знала про явище радіоактивності на той час [14].

Брошура «*Die Entdeckung des Radiums*» / «Відкриття радію» М. Кюрі надійшла до нас від видавничої фірми «Губринович і Шмідт» у 1912 р. Це авторизоване німецьке видання – промова, з якою М. Кюрі виступила 11 грудня 1911 р. у Стокгольмі на прийомі з приводу вручення Нобелівських премій у галузі хімії. В тексті є цікаві для спеціалістів фотографії лабораторії, устаткування, результатів дослідів [15].

У 1923 р. у журналі «*Journal de physique*» опубліковано статтю М. Кюрі «*L'Isotopie et les elements isotopes*» (відбиток якої надійшов до бібліотеки з видавничого дому А. Бланшара). Предметом розгляду цієї невеликої публікації є розгляд фундаментального поняття ізотопії, а також виклад деяких проблем, які мають стосунок до цього поняття [16].

У 1924 році до фонду бібліотеки з книгарні Альберта Бланшара надійшла брошура М. Кюрі «*Radioactivite et phenomenes connexes*» [17].

У бібліотеці зберігається декілька праць членів династії Кюрі. У першу чергу слід згадати видання «*Oeuvres de Pierre Curie*» / «Праці П'єра Кюрі», результат 25-річної наукової праці видатного французького ученого П'єра Кюрі (1859–1906) на більше, ніж 600 сторінках. Видання опубліковано завдяки старанням Французького фізичного товариства в 1908 р. і до бібліотеки надійшло від фірми «Губринович і Шмідт». Досить об'ємний вступ (17 с.) написала «мадам П'єр Кюрі», тобто М. Склодовська-Кюрі. Насамперед, вона подала коротку біографію, а потім зосередилася на трудовій діяльності чоловіка, постійно пов'язуючи всі його кроки з характером, його природними вродженими рисами, менталітетом.

Марія Кюрі вказує, що в цій праці-звіті читач не знайде нічого зайвого. Тут не зустрінеш ні заплутаних марнослівних дискусій, ні детальних описів всіх виконаних експериментів. У наукових статтях, які тут представлені, описані експерименти з точними результатами. Це статті, які друкувалися в різних французьких часописах, бюлетенях, звітах засідань Академії наук Франції: «*Annales de Chimie et de Physique*», «*Bulletin de la Societe mineralogique de France*», «*Comptes rendus des séances de l'Academie des Sciences*» і т. д. Це також тексти доповідей на Міжнародних конгресах [18].

Марія і П'єр Кюрі, Ірен і Фредерік Жоліо-Кюрі – ці дві шлюбні пари внесли великий вклад в науку як сім'я Кюрі. У 1903 р. старші Кюрі отримують Нобелівську премію за відкриття явища радіоактивності, а через тридцять два роки в 1935 р. їхня дочка Ірен Жоліо Кюрі (1897–1956) разом зі своїм чоловіком Фредеріком Жоліо (1900–1958) також отримують Нобелівську премію з хімії за дослідження в цій же галузі.

Відкрите явище радіоактивності широко використовується в медицині, зокрема у лікуванні раку. Вчені-винахідники не знали, що радіоактивні промені не тільки лікують, а й вбивають. Відданість науці призвела до того, що життя обох поколінь Кюрі покладено у жертву науці.

У фонді НТБ Львівської політехніки зберігаються відбитки праць подружжя Ірен і Жоліо Кюрі з наукових збірників із серії «*Actualites scientifiques et industrielles. Exposés de Physique theorique*» та «*Actualites scientifiques et industrielles. Exposés de Radioactivite et de Physique nucleaire*» / «Науково-виробничі новини. Доповіді з теоретичної фізики. Доповіді з радіоактивності та ядерної фізики».

Одна з доповідей – «*La projection de noyaux atomiques par un rayonnement tres penetrant. L'existence du neutron*» вийшла в світ в 1932 р. під редакцією професора Сорбонни, лауреата Нобелівської премії Луї де Броглі, (у бібліотеку надійшла як дарунок Французького уряду) [19]. Друга – «*Radioactivite artificielle*» – в 1935 р. під редакцією Марії Кюрі (набута від фірми «Губринович і Шмідт») [20]. Обидві брошури в м'яких обкладинках.

У 1934 р. з книгарні «*Zakladu Narodowego im. Ossolińskich*» для бібліотеки придбано книжку «*Luminescence des corps solides*» Моріса Кюрі (1888–1975), французького фізика, професора Сорбонни – племінника П'єра Кюрі, який працював з вченою протягом 1913–1914 рр. в її лабораторії. Цю наукову працю видало найбільше університетське видавництво Франції «*Les Presses Universitaires de France*», яке спеціалізувалося на публікаціях підручників та наукових журналів у серії «*Recueil des Conferences-Rapports de documentation sur la physique*» [21].

У 1960 р. видавництвом «Dunod» у Парижі видано монографію «*Luminescence crystalline*» внучатого племінника П'єра Кюрі – Данієля Кюрі у серії «*Monographies Dunod*». Цю працю перекладено російською мовою і перевидано в Москві «Издательством иностранной литературы» в 1961 р. Редактор перекладу «Люминесценция кристаллов» Н. А. Толстой в передмові зазначив, що люмінесценція ніколи не щезала з поля зору «династії» Кюрі. Ця монографія написана на матеріалі лекцій, які читав Данієль Кюрі на факультеті точних наук Парижського університету [22]. До нашої книгозбірні вона надійшла як дарунок від приватної особи.

У 2017 р. світова наукова громадськість вшануватиме 150-річчя від дня народження славетної польки, отож наша скромна праця є внеском у пам'ять епохальної постаті вченої.

Список використаних джерел

1. *Inauguracja nowego roku naukowego 1912 / 1913 na Politechnice : [pro присудження звання «honoris causa» М. Склодовській-Кюрі] // Czasopismo Techniczne. – 1912. – Rocz. 30, № 29. – S. 383. – Sprawy bieżące.*
2. *Dorabialska, Alicja. Jeszcze jedno życie / Alicja Dorabialska. – Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 1972. – 246, [2] s., [15] s. tabl. : fot.*
3. *Kabzińska K. Rola organizacji środowiskowych i muzeów w rozwoju historii nauki w Polsce 1918–1988 [Електрон. ресурс] / Krystyna Kabzińska // Analekta: studia i materiały z dziejów. – Режим доступу: <http://www.analekta.pl/wp-content/uploads/2014/11/1993-2-1-189-213.pdf>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.07.2015.*
4. *Bialobrzeski Czesław. Życie i działalność Marji Skłodowskiej-Curie: odczyt, wygłoszony na Dorocznym Zebraniu Uroczystem T. N. W. Dnia 25 list. 1934 r. / Cz. Bialobrzeski. – Warszawa : Nakł. T-wa Nauk. Warszawskiego, 1935. – 20 s., [2] ark. il. – Odb. z rocznika T-wa Nauk. Warszawskiego za rok 27 1934.*
5. *[Regaud Cl.]. Marie Skłodowska-Curie (1867–1934) / [Cl. Regaud]. – Paris : Fondation Curie, [1935 ?]. – 30 p. : 1 portr. ; [1] phot.*
6. *Curie Ewa. Maria Curie / E. Curie. – Warszawa : Wydaw. J. Przeworskiego, 1938. – 450 s.*
7. *Кюри Ева. Мария Кюри / Е. Кюри ; пер. с фр. Е. Ф. Корша под ред. В. В. Алпатова. – Изд. 3-е. – М. : Атомиздат, 1973. – 352 с., [8] л. фот.*
8. *Волчек Ольгерд. Мария Склодовская-Кюри / О. Волчек. – Варшава : Интерпресс, 1981. – 132 с., [18] с. ил.*
9. *Universitas Mariae Curie-Skłodowska. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio AA. Physica et Chemia., 1967. – Lublin : Nakł. Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej, 1967. – Vol. 22. – 112 s. : il. ; [11] s. il.*
10. *Przyrkowski Tadeusz. Po drodze w kosmos / T. Przyrkowski. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1961. – S. 197–201.*
11. *Skłodowska Curie M. Recherches sur les substances radioactives: these presentee a la faculte des sciences de Paris pour obtenir le grade de Docteur es sciences physiques / M. Skłodowska Curie. – 2-e ed., rev. et corrigee. – Paris : Gauthier-Villars, Imprimeur-Libraire du Bureau des Longitudes, de l'Ecole Polytechnique, 1904. – 155 p. : ill.*

12. Curie P. (m-me). *Untersuchungen uber die radioaktiven Substanzen* / M-me P. Curie ; Ubersetzt u. mit Litteratur-Erganzungen versehen von W. Kaufmann. – Braunschweig : Druk u. Verl. von Friedrich Vieweg u. Sohn, 1904. – VIII, 132 s. : ill.

13. Sklodowska Curie Marya. *Badanie cial radioaktywnych* / M. Sklodowska Curie. – Warszawa : Sklad glowny w ksiegarni E. Wende i S-ka, 1904. – 61 s. – Odb. z «Chemika Polskiego».

14. Curie P. (m-me). *Traite de radioactivite : [en 2 t.]. T. 1.* / M-me P. Curie. – Paris : Gauthier-Villars, Imprimeur-Libraire du Bureau des Longitudes, de L'Ecole Polytech., 1910. – XIII, 426 p., 1 portr., 2 pl.

15. Curie P. (m-me). *Die Entdeckung des Radiums: Rede gehalten am 11. Dez. 1911 in Stockholm bei Empfang des Nobelpreises fur Chemie* / M-me P. Curie. – Leipzig : Akademische Verl.-Ges., 1912. – 28 s. : 5 Abb.

16. Curie P. (m-me). *L'isotopie et les isotopes* / Curie P. (m-me) // *J. Phys. Radium.* – 1923. – T. 4, № 11. – P. 381–412.

17. Curie Pierre (m-me). *Radioactivite et phenomenes connexes* / M-me P. Curie ; Ecole Superieure d'Electricite, Section de Radiotelegraphie. – Paris : Etienne Chiron, Editeur, [1912 ?]. – 24, [4] p. : ill.; 3 tab.

18. *Oeuvres de Pierre Curie* / publiees par les soins de la Societe francaise de physique. – Paris : Gauthier-Villars, Imprimeur-Libraire du Bureau des Longitudes de l'Ecole Polytechnique, 1908. – 1 portr., XXII, 621 p., 2 pl.

19. Curie Irene, Joliot F. *La projection de noyaux atomiques par un rayonnement tres penetrant. L'existence du neutron* / I. Curie, F. Joliot. – Paris : Hermann et C-ie, Editeurs, 1932. – 22 p. : ill. ; 3 pl. – (Actualites scientifiques et industrielles XXXII. Exposes de physique theorique / Publies sous la direction de Louis de Broglie ; II).

20. Joliot F., Curie Irene. *Radioactivite artificielle.* – Paris : Hermann & Cie, Editeurs, 1935. – 28 p., [3] pl., [1] p. – (Actualites Scientifiques et Industrielles, № 199. Exposes de Radioactivite et de Physique nucleaire / publies sous la direction de Madame Pierre Curie). – Bibliogr.: p. [29].

21. Curie Maurice. *Luminescence des corps solides* / M. Curie. – Paris : Les presses universitaires de France, 1934. – 146 p. : ill. – (Recueil des Conferences-Rapports de documentation sur la physique ; vol. 24).

22. Кюри Даниель. *Люминесценция кристаллов* / Д. Кюри ; пер. с фр. яз. под ред. Н. А. Толстого. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 199 с. : ил.